

IRODALOM

Földrajzi Értesítő XL. évf. 1991. 1—2. füzet, p. 104., 116., 173., 197., pp. 217—221

Frisnyák Sándor (szerk.): Magyarország földrajza. (Egységes tanárképző főiskolai tankönyv). — Tankönyvkiadó, Bp. 1988. 600 old.

Hálátlan feladat erről a tankönyvről ma bírálatot írni. Hálátlan, mert bár ez a könyv sokkal jobb, mint 1977-ben megjelent elődje, mégis le kell szögezni: fejezeteinek jelentős részén az idő egyszerűen túlszaladt. Nem csupán a „szokásos” magyar kiadói-nyomdai átfutási idők tették a könyvet sok tekintetben túlhaladottá, hanem a történelem szólt közbe, amiért igazságtalan dolog lenne bírálni a szerzőket.

Egészében a 66 táblázatot, 160 ábrát (jobbára 1984-86-os adatokkal), fejezetenkénti gazdag irodalomjegyzéket és alapos, részletes névmutatót tartalmazó könyv a tanárképző főiskolák hosszú évek óta változatlan hagyományos tantervén alapul. Ennek következménye a felépítés, a „gazdaságföldrajz” uralkodóan ágazati-topográfiai szellemű feldolgozása és különösen pedig az, hogy a természetföldrajzi jelenségeket a Kárpát-medence helyett csak az országhatárokon belül tárgyalja. Ki kell viszont emelni a Magyarország történeti földrajzával foglalkozó rendkívül tartalmas, új fejezetet; emellett új szemlélet, ill. az új kutatási eredmények bemutatására való törekvés jegyei fedezhetők fel a természeti viszonyok ismertetése és a térszerkezeti egységek tárgyalása során. Általánosságban megjegyzendő még, hogy mivel az egyes fejezetek más-más szerző tollából kerültek ki, a tankönyvet egészében bizonyos egyenetlenség is jellemzi. A tankönyv három fő egységbe csoportosítva tárgyalja Magyarország földrajzát.

1. Magyarország természetföldrajzának ismertetése egy általános és egy regionális részből áll. Az általános rész elején BORSY Z. elemzi, ill. jellemzi országunk helyzetét, földtörténetét és domborzata nagyobb egységeinek eredetét. Bár a fejezet sok új kutatási eredményt ismertet, sajnálatos, hogy túlzottan statikus. Néhány rövid és nem elég alapos utaláson kívül hiányolható ugyanis a lemeztektonikai szemlélet, kevesellhető annak hangsúlyozása, hogy a fő szerkezeti egységek egymástól nagy távolságra és merőben különböző ősföldrajzi viszonyok között keletkeztek, sőt általában is kívánatos lett volna az ősföldrajzi környezetek részletesebb felvázolása. Érdekes, bár meglehetősen eklektikus fejezet a domborzat nagyobb egységei eredetének tárgyalása; örömteli, hogy itt számos új kutatási eredmény ismertetésével találkozunk, bár szerencsésebb lett volna egy részletesebb, kifejezetten a domborzattípusokkal foglalkozó, genetikus szemléletű fejezet szerepeltetni. Végül e fejezetekkel kapcsolatban sajnálatlaltal kell megállapítani, hogy nevezéktana és helyesírása kifogásolható (erre később részletesebben kitérek).

Az éghajlat tárgyalása, mely KÁROSSY CS. munkája, főleg a PÉCZELY GY. névvel fémjelzett iskolát követi. Ez tükröződik pl. merőben új elemként a makroszinoptikus tipizálás (kissé túlságosan) részletes — bár apróbetűs — ismertetésében, melyet aztán az éghajlati tényezők és elemek hagyományosabb szemléletű, logikusan felépített ismertetése követ, a szükséges mennyiségű — és nem több — szövegközi adattal. A fejezetet lezáró éghajlati köztesítés viszont részletesebb tárgyalást érdemelt volna! Itt nagyon hiányolom néhány magyarországi állomás részletes adatsorozat ismertetését is (ami pedig PÉCZELY tankönyveiből könnyedén átvethető lett volna).

A vízrajz KORMÁNY GY. tollából általában a hagyományos felépítést követi. Legjobb talán a felszíni vízfolyásokkal foglalkozó alfejezet és nagyon dicséretes a Balaton fejlődéstörténetének részletes ismertetése; ezzel szemben több alaposságot, világosabb fogalmazást érdemelt volna a vízhálózat kialakulásának és felszín alatti vízcink ismérveinek tárgyalása. A fejezet értékét növeli adatokban való gazdagsága; nem helyesíthető viszont, hogy „egyéb állóvizeink” csak apróbetűsek. Vízgazdálkodásunk ismertetése pedig túlzottan rózsaszín szemüvegen keresztül történt; bizonyára elég, ha itt csak a szennyvízelvezetés tragikus megoldatlanságára utalok.

E fejezet kapcsán kell megemlíteni, hogy az egész tankönyvet jellemzi a környezetvédelmi szemlélet teljes hiánya (a „Természetvédelem” c. alfejezet csupán felsorolásszerű topográfiai „lista”). A szemléletre jellemző pl. a Hanság ismertetése: az persze szerepel, hogy mennyi tőzeg termelhető ki — de arról szó sem esik, hogyan sikerült a Hanságot a lecsapolásokkal tönkretenni, és micsoda küzdelmet igényel még ma is az eredeti legalább megközelítő állapot visszaállítására...

Sajnos, ez a hiányosság tükröződik a növényzetel, állatvilággal és talajjal foglalkozó, BOROS L., FÉLEGY-HÁZI E. és PÁPISTÁNÉ ERDŐS M. által írt, egyébként gazdag tartalmú fejezetben is. Nagyon jó az apróbetűs „flóratörténet” és a társulások ismertetése, bár utóbbiak esetében kevesebb fajnév, viszont részletesebb (apróbetűs) leírás, jellemzés talán hasznosabb lett volna. Az állatvilág ismertetésénél úgy tűnik, mintha a szerző tanácstalan lett volna, mit lehet ilyen szűk keretekbe „belegyömöszölni”, ezért megoldásként nem túl szerencsésen a némileg lexikális jellegű felsorolást választotta. Egy logikátlanságot is szóvá kell tenni: egyes fajok neve mellett szerepel a latin név, másoké mellett viszont érthetetlenül nem. Kiemelendő viszont a talajok rendkívül tömör, mégis gazdag bemutatása.

A tankönyv ezután teljes egészében ismerteti a PÉCSI M.—SOMOGYI S.-féle tájbeosztást, majd az ökológiai tájtipusokat; utóbbiakat sajnos szintén csak apróbetűsen felsorolva, holott a tájtipusokat — mint a földrajzi szintézis legszebb példáit — részletesen, törzsanyagként lenne érdemes tanítani!

Többnyire tartalmasak, világosak és célrátörők a tájak részletes jellemzéséhez kiválasztott és DOBÁNY Z. által gyakran az eredeténél is „jobbra” átszerkesztett ábrák.

Az Alföld bemutatásakor érthető ugyan, hogy FRISNYÁK S. elakarta kerülni az átfedéseket és a párhuzamosságokat, ennek ellenére is kissé szegényesnek tűnik a kialakulással foglalkozó alfejezet. Sokkal jobb az egyes kistájcsoportok, ill. kistájak frappáns, átfogó jellemzése, amely több ízben kitér a táj gazdasági jelentőségére is.

Bár kétségtelen, hogy tankönyv esetében a terjedelem mindig nagy úr, mégis hiányolható pl. a mélyszerkezet ismertetése, az eróziós szigethegyek és a semlyékek keletkezésének magyarázata, egyes tájaknál a felszínt jellemző, sőt uraló hegylábfelszínek vagy deráziosi völgyek említése. Nagy örömmel olvastam viszont a szerző gyakori utalásait történelmi eseményekre és emlékhelyekre; ilyenféle információk nagyon ráférnek a nem túlzottan magas általános műveltséggel rendelkező hallgatókra.

Szintén FRISNYÁK S. írta a Kisalföldről szóló, egyetlen színvonalú, tartalmas fejezetet. Itt is leginkább a korszerűbb mélyszerkezeti kép hiányolható, valamint a vulkánosság talán alaposabb ismertetést érdemelt volna. A Szlovák-alföld név használatát pedig jó lenne kerülni.

A Nyugat-magyarországi-peremvidék (zárójelben egy szubjektív megjegyzés: de jó lenne a régi Alpokalja elnevezést is egész nagyítóra vonatkoztatva „rehabilitálni”) jellemzése GÓÓZ L. nevéhez fűződik, aki a tájak tömör ismertetésén kívül igyekezett sajátos tájképi és kulturális érdekességekre is rámutatni. Sajnos, ebben a fejezetben túlhaladott nézetek is helyet kaptak, amit a lektoroknak illetet volna észrevenniük. (Így pl. a 201. és 202. oldalon a Kőszegi-hegységről írottakat ugyanezen tankönyv 19. oldalára cserélje!) Aránytalanságot érzek a tájak részletesebb jellemzése során is (pl. a meridiális völgyek kialakulásának tárgyalása túl részletes). Egy tárgyi tévedést is meg kell említeni: a települések nevében a „fa” végződés nem az erdőkre utal, hanem a „falva” szó rövidült meg a nép ajkán az évszázadok során!

Ugyancsak GÓÓZ L. munkája a Dunántúli-dombvidék bemutatása, mely az előzőhöz hasonlóan a jók mellett bírálható elemeket is tartalmaz. Pl. a kialakulás, a mélyszerkezet ismertetése lehetne átgondoltabb, világosabban megfogalmazott; a Balatoni-medence c. alfejezet nincs összehangolva a 97-98. oldalakon szereplő hasonló témájú anyaggal; a Tapolcai-medence vulkánosságának tárgyalása nem e fejezet feladata.

A Dunántúli-középhegységet SÜLI-ZAKAR I. ismerteti. A földtörténeti rész alapos, és utal a legújabb eredményekre is, a tájak részletes jellemzése azonban egyetlen. Főleg a morfológiai kép lehetne erőteljesebb. Valószínűleg nem a szerző, hanem a tördelőszerkesztő hibája, hogy e fejezetben a tájak tagolását, hierarchiáját a tipográfiai megjelenítés zavarossá teszi.

Végül az Északi-középhegységről ismét FRISNYÁK S. ír. A hegységi részeket bemutató alfejezetek alaposan, érthetően és jó ábrákkal körítve ismertetik többek között a szerző saját, valamint BALLA Z., SZÉKELY A., HEVESI A. és mások legújabb kutatási eredményeit. Itt legfeljebb egy kifogást lehetne említeni: ezek közt azért vannak bizonyítatlan feltevések is, amit nem volna szabad elfogadott tényként közölni a hallgatókkal! Kár, hogy az ugyancsak érdekes arculatú medencesor tárgyalása kevésbé sikeredett, jóval sápadtabb lett. A fejezetet végül az egész természetföldrajzi anyaghoz ajánlott gazdag, az alapvető forrásokat felsoroló irodalomjegyzék zárja le.

2. Magyarország történeti földrajza FRISNYÁK S. tollából a korábbi tankönyvekhez képest teljesen új anyag, nagy nyeresége a könyvnek. Mivel azonban lényegében kivonata a szerző nemrégiben megjelentetett, hasonló című önálló munkájának (ismertetését l. folyóiratunk 197. oldalán), részletes bírálatától itt eltekintek.

3. Már elavult címe is jelzi, hogy a legnehezebb feladat a harmadik nagy egységnek, Magyarország gazdasági földrajzának értékelése, éppen a bevezetőben már említett okok miatt, hiszen a „gazdaságföldrajz” az elmúlt évtizedekben erősen a politika függvénye volt.

A népesség- és településföldrajz PÁL Á. munkája. Tartalmas, sok szempontú megközelítést alkalmazó összeállítás, gazdag adatbázissal, amelyből azonban hiányolható, hogy nem kínál összevetési lehetőséget a fejlett országok hasonló adataival. Az idők változását jelzi pl., hogy ma már a munkanélküliségről is kellene egy fejezetet írni. A településföldrajz tárgyalásánál dicsérendő, hogy megismerkedhetünk BELUSZKY P., LETTRICH E. és mások tipizálásával; érthetetlen azonban, miért nem merte a szerző saját véleményét is kifejezteni a már évekkel ezelőtti sokak által elítélt településfejlesztési koncepcióról, vagy épp a tanyarendszer sorsát.

A magyar népgazdaság fejlődése bemutatásának hálátlan feladatára VUICS T. vállalkozott. Itt nem lehetett apolitikusnak lenni, bár a fejezet azért él a kritika eszközeivel is.

A tulajdonképpeni klasszikus ágazati gazdaságföldrajz is VUICS T. munkája. Sok reális megállapítása, szinte helyzetfeltárása mellett sok jól ismert szólam is visszaköszön a lapokról. Egészében a szerző az ágazatok ismertetése során nem rajzol valamiféle idealizált képet, többször is rámutat elmaradottságunkra és annak okaira, mint pl. a vas- és acélkohászat, vagy épp az alumíniumipar kapcsán; kevésbé kritikus a gépipart illetően. A mezőgazdaságról, pontosabban az élelmiszergazdaságról pedig talán túl optimistán is ír. A közlekedés tárgyalása az egyik legérdekesebb alfejezet, de a posta és távközlés nyúlfarknyi elintézése nem helyesíthető, hiszen az ezredforduló táján az információ birtoklása jelenti a legnagyobb hatalmat; korszerűtlenségünk, elmaradottságunk talán itt a legnagyobb, a fejlesztés viszont bőségesen kamatozódna és ezt a hallgatóknak is tudatosítani kellene. Az infrastruktúra fejletlensége az idegenforgalmat is negatívan befolyásolja, bizony ennek említése is szükséges lett volna. A kereskedelemről szóló fejezetet pedig szinte hetente újra lehetne írni, tekintettel a változó külkapcsolatokra, az új törvényekre, a privatizációra, a széles körű export-, import- és árliberálizálásra stb.

Az utolsó nagy fejezetben TÓTH J. Magyarország gazdasági közretelvi foglalkozik. Ez az új tankönyv szerintem legérdekesebb, legolvashatóbb része, és emellett egy új, modern szemléletű földrajzi értékelés követésére méltó példája. Vitatott témáról lévén szó indokolt egy hosszabb elméleti-módszertani alapozás (csak az

a sok-sok idegen szó zavaró, pl. a 486. lapon háromszor is szerepel a szörnyű „allokáció” kifejezés). Módszertanilag is rendkívül tanulságos alfejezet szól a régiók eltérő sajátosságairól; hallatlan izgalmas pl. a beruházások, vagy az átlagbérek megoszlásának elemzése, az okok, ill. a következmények vizsgálatával. Érdemes idézni is: „...a regionális különbségek léteznek, ...messze nagyobbak annál, mint ahogy ez a kérdés a társadalom tudatában él. Még e kérdéssel hivatásszerűen foglalkozó geográfusok egy része is hajlamos eksztázisba esni a talkumbányászat létén, vagy a kiemelkedően magas fajlagos szilvafasűrűség láttán, szem elől tévesztve e tényezők súlyát az adott térség társadalmi-gazdasági életének egészében”. (Az idézetből az is kitűnik, hogy e fejezetben — földrajztankönyvtől merőben szokatlan módon — üdítő változatosságként időnként humor is megcsillan.) A régiókat és a térszerkezeti egységeket ismertető alfejezet sem a hagyományos merev ágazati-topográfiai megközelítést követi. Szerencsés lett volna viszont a III. és IV. alfejezetek felcserélése, ugyanis a térszerkezet 1945 utáni változásainak és mai problémáinak általános tárgyalása logikailag inkább a „regionális” rész elé illene.

Végül ismételtén szóvá kell tenni és súlyos elmarasztalással kell illetni a nevezéktani következtelenségeket, sőt hibákat. Itt csak néhány kirívó példára szorítkozom. Így pl. a földtörténeti korok neveiben (idő, időszak, kor, korszak) teljes a zűrzavar. „Óholocén” és „új pleisztocén” írásmód ugyanazon a lapon egyszerre szerepelnek; kárpáti és bádeni „emeletek” sincsenek; elavult a „levantei” kategória, nem valószínű, hogy a hallgatók korábbi tanulmányaik alapján magyarázat nélkül ismerhetik a „pleniglaciális” fogalmát stb. De nem szerencsés az „alpídi” hegységképző mozgás, az „Északmagyarországi-középhegység”, a „Belső-kárpáti középhegység”, „konglomerát” fogalmak használata sem. A nevek írásában egyébként is számtalan hiba van, több százra tehető a helytelen névírások száma (és még következtelenül is, hiszen pl. a Variszkuszi-hegységrendszer neve legalább négyféleképpen van leírva). De „közönséges” helyesírási hiba is bőven van, ami nem dicséri a technikai szerkesztőt, és ez azért is szomorú, mert a főiskolai hallgatók többségének amúgyis katasztrofális a helyesírása.

A tankönyv tehát gazdag tartalma és sok tekintetben új szemlélete ellenére nagyrészt már elavult. A jövőben talán célszerűbb lenne egy „tartósabb”, többször kiadható, a Kárpát-medence egészét bemutató (és a mainál egyenletesebb színvonalú) természetföldrajzi és egy gyakrabban újraírandó, főként a mai határok közé eső területtel foglalkozó társadalomföldrajzi kötetet külön megírni és kinyomtatni.

HORVÁTH GERGELY

Atlasz Litovszkoj SzSzR (*A Litván SzSzK atlasza*). GUGK, Moszkva, 1981.

„Jobb későn, mint soha”, tartja a bölcs közmondás. Lassanként hozzá kell szoknunk, hogy az utóbbi 45 év során Kelet-Európában a legértékesebb szellemi alkotások nem voltak elérhetőek a széles nyilvánosság számára. Egy részük szamizdat formájában bolyongott illegálitásra kényszerülve, másik részüket a hivatalos szervek utasítására titkosították. Az igazán izgalmas információt pedig ez utóbbiak tartalmazták.

Közéjük tartozik az 1981-ben 5000 példányban „megjelent” — „szolgálati használatra” minősítésű — Litván Szocialista Szovjet Köztársaság atlasza, mely célkitűzéseit és tartalmát tekintve joggal tekinthető nemzeti atlasznak. Ma már humorosnak hat, hogy az első oldalakon a köztársaság három kiütetését (Lenin rend, 1965; Népek Barátsága Érdemrend, 1972; Októberi Forradalom Érdemrend, 1980) odaitélt Legfelsőbb Tanács által hozott határozatokat találjuk, az elsőt még A. Mikojan, utóbbi kettőt L. Brezsnyev aláírásával.

Az atlasz elsősorban a tervezés és oktatás céljait szolgálta, márcsak azért is, mivel kiadói a köztársaság tervhivatala, továbbá felső- és középfokú oktatási minisztériuma. Többek között ennek is köszönhető, hogy a koncepció kialakítására irányuló munka a hetvenes éveket végig igénybe vette és utána, az 1979. évi népszámlálás eredményeit bevárva, két év leforgása alatt jelentették meg az atlaszművet, amely sajátos rekordnak is tekinthető. A nagyszabású teljesítmény 466 térképe mintegy 187 szakértő munkáját dicséri.

Manapság — a Baltikumban kialakult válsághelyzet kapcsán — Litvánia „divatba jött”. Erről az országról sok szó esik, bár a széles közvélemény csak mostanában kezd fogalmat alkotni a régmúlt, de főleg a közelmúlt történéseiről. Részben utóbbiakról tájékoztatnak az atlasz térképei, ábrái és magyarázó szövegei.

Litvánia — fejlettsége, magas kultúr szintje, de az utóbbi 50 év során lejátszódott gyökeres változások okán is — rászolgált erre a nemzeti atlaszra. Azt is el kell ismerni, hogy bizonyos, a történelmi adottságokból eredő hibákon kívül az atlaszmű méltán reprezentálja a 60 ezer km²-nél alig nagyobb, három és fél millió lakosságú köztársaságot.

Röviden jellemezve az elmúlt fél évszázadot, a Szovjetunióhoz történt csatlóás óta a mezőgazdasági Litvánia fejlett iparral rendelkező ország lett, a — hazánkban ismert — folyamat minden pozitív és negatív következményével együtt. Kollektívizálás, iparosítás és a kapcsolódó államosítások, az ország földrajzi fekvéséből is eredő militarizálása, valamint a lakosság társadalmi átrétegződése voltak a főbb állomások.